

A lengyel rendszerváltás első árvái

A Rendszerellenes Ellenzék Kongresszusának története

A kelet-közép-európai államszocialista országokban, illetve tágabb értelemben az úgynevezett keleti blokkban végbemenő rendszerváltások a közös elemeken¹ túl minden egyes esetben rendelkeztek olyan sajátos jellemzőkkel is, melyek az adott államokban lezajló, jellegüket tekintve első pillantásra rendkívül hasonló folyamatokat bizonyos szinten mégis egyedivé formálták. Jelen tanulmányunkban a lengyel rendszerváltás egyik ilyen sajátos mozzanatát, az 1989. február 6. és április 5. között megrendezett „kerekasztal-tárgyalások” ellenpontjaként életre hívott Rendszerellenes Ellenzék Kongresszusának (KOA)² történetét tesszük vizsgálat tárgyává. Előrebocsátandó, hogy miben is rejlik a kongresszus különlegessége: a régióban az átmenet szabályrendszerét konszenzusos tárgyalások útján³ kialakító országok közül egyedül a lengyel esetben tudtak a regnáló rezsimmel folytatott egyeztetéseket *elutasító* csoportok – ha csak ideig-óráig és nem is maradéktalanul, de – közös platformba tömörülni. Sem Magyarországon,⁴ sem Csehszlovákiában,⁵ sem pedig – ha egy kissé szélesebb kitekintést teszünk – a Todor Zsivkovot eltávolító palotaforradalmat követően végül szintén a hatalom és ellenzéke diskurzusán keresztül rendszert váltó Bulgáriában nem jött létre hasonló formáció.

* A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza.

- 1 Mindegyik érintett állam esetében a Szovjetunió agóniája és a kapcsolódó világpolitikai ártrendeződés bizonyult az események katalizátorának, az országok egytől egyig súlyos gazdasági problémákkal küszködtek, a megmerevedett belső – párt- és egyéb – struktúrák képtelenek bizonyultak a megújulásra stb.
- 2 Lengyelül Kongres Opozycji Antyustrojowej. Tanulmányunkban legtöbbször ennek rövidített alakját (KOA) használjuk.
- 3 Ellentétben például a forradalom által újraformált Romániával, vagy az etnikai alapú háborúk nyomán darabokra szakított Jugoszláviával.
- 4 Az Ellenzéki, majd a Nemzeti Kerekasztal a különféle szerveződéses meglehetősen széles spektrumát vontába a rendszerváltás kereteit meghatározó tárgyalásokba, így az egyeztetéseken kívüli térben mindössze olyan, egyébként is periférikus helyzetben lévő csoportok rekedtek, mint például Krassó György Magyar Október Pártja vagy az újjáélesztett Magyar Radikális Párt.
- 5 Az ellenzéki erők és az állampárt egyeztetései, melyek létrejötte a neosztálinista vezetés ellenállását megtörő, képviselőit tárgyalóasztalhoz kényszerítő, úgynevezett „bársonyos forradalom” sikerére vezethető vissza, rendkívül rapid módon zajlottak le: már csak ezért sem egyesíthették erőiket azok az egyébként is igencsak peremhelyzetben lévő, marginális csoportosulások, amelyek valamilyen okból elutasították az átalakulásnak ezt a formáját.

Az államhatalom és az ellenzék tárgyalásai az átmenet békés (értjük ez alatt mindenféle fegyveres konfrontáció elkerülését) lebonyolítása mellett a politikai-gazdasági hatalom újraelosztását, a kialakítandó új rendszerben betölthető pozíciók feltérképezését is szolgálták, és bár esetenként – például Magyarországon, a kerekasztaloknál helyet foglaló egyes szervezetek képében – mindez kiegészült valódi társadalmi érdekérvényesítéssel is, összességében általánosan kijelenthető, hogy a megbeszélések, egyik legfőbb funkciójukként, szigorú határvonalakat szabtak a politikai térnek: az ezen belülről kerülő formációk nagy része kedvező esélyekkel vághatott neki a pluralista rendszerben történő működésnek, míg az érdemi döntések meghozatalától elzárt csoportok többségében ledolgozhatatlan hátrányba kerültek a későbbi versenyben.

„A történelmet a győztesek írják” – ahogyan más, a gyakori használatból közhelyessé kopott mondásoknak, úgy ennek is mély igazságtartalma van, amely különösen jól tetten érhető a rendszerváltás folyamatára érdemben hatást gyakorolni nem képes szervezetek igen mostoha historiográfiai kezelésében.⁶ Éppen ezért örömteli, hogy az utóbbi években mutatkozik valamifajta hiánypótlás ezen a téren, elsősorban Lengyelországban,⁷ ahol a Nemzeti Emlékezet Intézete (Instytut Pamięci Narodowej, IPN) havonta megjelenő közlönyének 2019. áprilisi számát szinte teljes egészében a kerekasztal-tárgyalások körüli korabeli vitáknak szentelte.⁸

Út a tárgyalásokig – a konstruktív ellenzék kijelölése

A nagypolitikai háttérrel biztosító Szovjetunió eresztékeinek egyre hangosabb recsegése és a gazdasági helyzet fokozódó reménytelensége elkerülhetetlenné tette a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP)⁹ és az állam vezetői számára, hogy feltérképezzék a szükséges reformok tekintetében potenciálisan tárgyalóképes ellenzékiek mezejét. Ez az „előválogatás” legkésőbb az 1986-os amnesztiarendeletről fogva vette kezdetét,¹⁰ azonban a kerekasztalig¹¹ vezető út igen göröngyösnek bizonyult.

6 Jó példa erre Antoni Dudek ismert monográfiája a lengyel rendszerváltás történetéről, amelyben mindössze fél oldalt szentel a Kongresszusnak. Dudek, 2004. 246–247.

7 A hadiállapot bevezetését követően az aktív ellenállást választó szervezetek közül kiemelkedő Harcoló Szolidaritásról 2019-ben jelent meg először átfogó tanulmánykötet (Ligarski–Siedziako, 2019), korábban visszaemlékezések (például Pietraszko, 2017; Morawiecki, 2017) vagy dokumentumkötetek (Kamiński–Sawicki–Waligóra, 2007) jelentek meg a szervezetről. Tevékenységét monográfia formájában első ízben egy újságíró, Igor Janke kísérelte meg felölelni 2014-ben napvilágot látott kötetében (Janke, 2014, magyarul 2016-ban jelent meg).

8 Okragly stót. In: *Biuletyn IPN*, 2019. 4. sz.

9 Fontos emlékeztetnünk arra, hogy a Lengyel Népköztársaságban csupán kvázi-egypártrendszer működött: a LEMP megkérdőjelezhetetlen dominanciája mellett szövetséges pártok is helyet foglaltak a szejmben.

10 Kuta, 2019. 36–37.

11 Dudek, 2004. 20. A kifejezést az ellenzékkel folytatandó tárgyalásokra elsőként Wojciech Jaruzelski használta a LEMP Központi Bizottságának VII. plénumán, 1988 júniusában, a társaságokkal és egyesületekkel kapcsolatos új törvény megalkotását megelőző „nyílt párbeszéd” szükségességéről szóló beszédében. A később közkeletűvé vált elnevezés alkalmazásakor érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy magánál a kerekasztalnál csupán az 1989. február 6-i ünnepélyes megnyitón, valamint az április 5-i záró alkalmon

Jelen tanulmányunkban terjedelmi okokból nem vehetjük a folyamat egészét górcső alá, azonban a legfontosabb állomásaira érdemes kitérni; nem utolsósorban azért, mert már ezek is előfeltételezték az ellenzék „konstruktívakra” és „radikálisokra” történő felosztását.

A párbeszéd már 1988 januárjától kezdve folyamatos volt, eleinte a Lech Wałęsa megbízottjaként dolgozó Andrzej Stelmachowski,¹² illetve Józef Czyrek, a LEMP KB titkára között,¹³ aminek tetőpontjaként az előbbi, Bronisław Geremekkel közösen, átnyújtotta javaslataikat Czyreknek a kerekasztalnál megvitatandó témakörökről, köztük a Szolidaritás legalizálásáról és a társadalmi-politikai pluralizmusról.¹⁴ Ezek képezték az alapját Czesław Kiszczak belügyminiszter és Wałęsa 1988. augusztus végétől zajló egyeztetéseinek, melyek az addigi leglátványosabb módon polarizálták az ellenzéki erőket. A KOA majdani résztvevői közül elsőként az államhatalom számára a hadiállapot alatt (1981. december 13. és 1983. július 22. között), majd azt követően is a legtöbb kellemetlenséget okozó szervezet, a Harcoló Szolidaritás vezére, a hosszú évek hajszája után 1987-ben letartóztatott, majd 1988-ban az országból több hónapra eltávolított¹⁵ Kornel Morawiecki jelentette ki, hogy a hatalommal folytatott, a Kiszczak–Wałęsa-megbeszélésekben manifesztálódó párbeszédet politikai és morális értelemben is hibának tartja.¹⁶ Más megközelítésből, de hasonló álláspontra jutott a Szolidaritás 1987-ben felálló Országos Bizottsági Munkacsoportja (Grupa Robocza Komisji Krajowej NSZZ „S”, a továbbiakban: GR KK) – a gyakorlatban Wałęsa belső ellenzéke – is, tagjai közt olyan, elsősorban 1980–1981-es tevékenységük révén ismertté vált személyiségekkel, mint Andrzej Gwiazda vagy Seweryn Jaworski.¹⁷ Az ő kritikájuk leginkább arra irányult, hogy Wałęsa azzal, hogy elérte az 1988 nyarán szinte végighúzódo sztrájkok beszüntetését, teljesítve ezzel Kiszczak előzetes feltételét a hivatalos tárgyalásokat illetően, lényegében elárulta a szakszervezet ügyét.¹⁸ Meg kell azonban jegyezni, hogy Lech Wałęsánál ismertebb és népszerűbb ellenzéki vezetőt a kritikusok sem tudtak felmutatni. Wałęsa tekintélyét ráadásul tovább növelte, hogy 1988 novemberében Alfred Miodowicz, a hadiállapot után létrehozott új, országos szakszervezet (OPZZ) vezetője televíziós vitára hívta ki, amelyet a Nobel-békedíjas egykori vilánszerelő fölényesen „megnyert”. Wałęsa ezen a vitán is kimondta, hogy minden további egyezkedés feltétele a Szolidaritás szakszervezet újbóli legalizálása.¹⁹

Az eredetileg 1988 októberére tervezett kerekasztal-tárgyalásokat a LEMP egységességének hiánya (a többség nem volt hajlandó belemenni a Szolidaritás

foglaltak helyet a tárgyaló felek; a tényleges egyeztetések bizottságokban és albizottságokban zajlottak (Opulski, 2019. 45.).

12 Ekkoriban a varsói Katolikus Értelmiségi Klub (Klub Inteligencji Katolickiej) elnöke.

13 Tischler, 1999. 141.

14 Dudek, 2004. 20.

15 Serwaczak, 2007. 53.

16 Ligarski, 2019. 93.

17 Pilarski, 2019. 81.

18 Dudek, 2004. 21–22.

19 A vita szövegét kissé rövidítve magyarul is közölték: Wałęsa–Miodowicz, 1989.

legalizálásába)²⁰ és a miniszterelnök-váltás miatt még hónapokig nem sikerült megkezdeni (a Zbigniew Messnert követő Mieczysław Rakowski már első sajtókonferenciáján megfogalmazta elhíresült kijelentését, melynek lényege szerint a lengyeleket a kerekasztalnál jobban érdekli az, mi jut a saját asztalukra).²¹ A LEMP KB X. plénumának 1989. januári fordulója a „politikai és a szakszervezeti pluralizmus kérdésében” tanúsított megengedő álláspont elfogadásával már megnyitotta a lehetőséget az érdemi tárgyalások előtt.²² Bár a Szolidaritáson belül addigra már megalakult az 1988. december 18-án felálló, Wałęsa körül tömörülő Állampolgári Bizottság (Komitet Obywatelski, KO)²³ mint a konstruktív ellenzék ernyőszervezete, a résztvevők kiválasztása így is komoly nehézségeket okozott mindkét oldal számára. A hatalom szempontjából az ellenzéki „casting” felelőse Kiszczak²⁴ és az Állambiztonsági Szolgálat (Służba Bezpieczeństwa, SB) volt, melynek tevékenységét ugyan kísérték kudarcok is (Jacek Kuroń és Adam Michniket például sehogyan sem sikerült kizárniuk a tárgyalásokból),²⁵ összességében sikeresnek bizonyultak az ellenzék további megosztásában. Ez utóbbihoz komoly segítséget kaptak magától a Szolidaritástól is, melynek tagságát a fentebb illusztrált módon már a tárgyalások pusztá ténye is polarizálta²⁶ – a potenciális résztvevők kellően konstruktívakra, illetve a megegyezés akadályozóira történő felosztása az így kialakult törésvonalakat csak tovább mélyítette.

A kerekasztal-tárgyalások a varsói Helytartói Palotában, a Miniszterelnöki Hivatal épületében kezdődtek meg 1989. február 6-án, és egészen április 5-i lezárultukig²⁷ folyamatos tüntetések és sztrájkok (ez utóbbiak jelentős részét a GR KK szervezte)²⁸ kísérték.²⁹ Az elégedetlenséget csak növelték a gyorsan szárnyra kapó összeesküvés-elméletek (ezeket a Szolidaritás jobbszárnyának fokozatosan háttérbe szoruló tagjai is szívták),³⁰ amelyek szerint a valódi megegyezések – melyek keretében a Szolidaritás elitje bizonyos vezető tisztségekért cserébe átmenti a LEMP-nómenklatúrát az új rendszerbe – a Belügyminisztérium magdalenkai villájában kötnek meg.³¹ A tüntetések tekintetében különféle ifjúsági szervezetek bizonyultak különösen aktívnak: közülük is kiemelendő a legalizálásáért harcoló Független Diákszövetség (Niezależne Zrzeszenie Studentów, NZS), amely február 17-én

20 Vetter, 2013. 257.

21 Garlicki, 2003. 167.

22 Tischler, 1999. 142.

23 Opulski, 2019. 44.

24 Błażejowska, 2019. 10–12. Jan Olszewski – a Szolidaritás jogi szakértője, maga is a kerekasztal-tárgyalások résztvevője, később miniszterelnök – visszaemlékezése szerint a tárgyalóasztal mellett helyet foglalható személyekről egyedüli autoritásként a belügyminiszter döntött.

25 Tischler, 1999. 142.

26 Opulski, 2019. 49–50.

27 Tischler, 1999. 143.

28 Pilarski, 2019. 84.

29 Dudek, 2004b. 268. A politikai határvonalak helyenként megfoghatatlan elhelyezkedését jól mutatja, hogy rendszeresen demonstrált a tárgyalásokkal szemben – leghangosabban azok lezárásának televíziós közvetítése alatt – az OPZZ szakszervezet is, amelynek delegáltjai eközben részt vettek a tárgyalásokon.

30 Vetter, 2013. 285.

31 Tischler, 1999. 142–143.

mintegy kétezer főt tudott utcára hívni Krakkóban. A rendőri egységekkel szétvertett protestálásról a kormánymédia igen érzékletesen tudósított,³² megerősítve ezzel azt a már eddig is sulykolt hivatalos álláspontot, mely szerint valódi, kompetens ellenzékieket kizárólag a tárgyalóasztalnál ülők között érdemes keresni.

A konstruktívnak nyilvánított ellenzék a tüntetések és sztrájkok kérdéséhez igen óvatosan viszonyult. Ezt mutatja Lech Wałęsa levele is, amelyet a február 24-i, végül brutálisan feloszlattott krakkói tüntetésen³³ részt vevő fiatalokhoz írt, figyelmeztetve őket arra, hogy a hatalom velük szembeni fellépése felnagyítja a köztük és a kerekasztalnál ülők közti távolságot.³⁴ Bárhogyan is próbálkoztak azonban a tárgyalóasztalhoz meghívott ellenzékiek az egyeztetésekbe be nem vont erők pacifikálásával, nem tudták útját állni a folyamatnak, melynek során a hatalommal folytatott diskurzus sokak szemében demokratizálási kísérlet helyett az ellenséggel történő lepaktálás szimbólumává vált.³⁵

A Rendszerellenes Ellenzék Kongresszusa

A regnáló hatalommal folytatott tárgyalásokat elutasító, de azokra közvetlenül hatni nem tudó csoportok egységesítésének gondolata nem volt merőben új keletű a lengyel ellenzéki szférában: már 1988. október 11-én, a Független Lengyelország Konföderációja (Konfederacja Polski Niepodległej, KPN) kezdeményezésére és vezetésével történt erre egy – meglehetősen hamar hamvába holt – kísérlet.³⁶ Jóval szervezettebbnek bizonyult azonban a kerekasztalnál zajló egyeztetésekre reagálva tető alá hozott találkozó, a Rendszerellenes Ellenzék Kongresszusa, melyre 1989. február 25-én került sor a felső-sziléziai Jastrzębie-Zdrój bányászvárosában, egészen közel a csehszlovák határhoz. A helyszín több szempontból is szimbolikusan tekinthető, ugyanis 1980 és 1988 nyarán is az országos bányászsztrájkok egyik kulcsfontosságú színtere volt: az előbbi évben, szeptember 3-án az itteni „Júliusi kiáltvány” (Manifest Lipcowy, napjainkban Zofiówka) elnevezésű kőszénbányában írta alá a helyi sztrájkbizottság és a kormányküldöttség az augusztusi megegyezésekhez kapcsolódó jastrzębiei egyezményt, míg szinte napra pontosan nyolc évvel később, szeptember 2-án, egymással párhuzamosan találkozott ugyanitt két szomszédos bánya sztrájkolóival Messner miniszterelnök és Wałęsa, akik ily módon közös erővel vetettek véget az augusztus óta tartó munkabeszüntetéseknek.³⁷ Az 1989 februárjában Jastrzębie-Zdrójban összegyűlő ellenzéki erők között is akadt helyi

32 Pietrzyk-Dąbrowska, 2019. 26-27. „W Warszawie toczą się rozmowy, a w Krakowie toczą się kamienie.” Szabad fordításban: „Míg Varsóban érvek, addig Krakkóban kövek repkednek.”

33 Az ezt megelőző, február 23-i napon is zajlott egy tüntetés Krakkóban, melyen mind a transzparenssek, mind a jelszavak célkeresztjében kimondottan a Vörös Hadsereg állt; feltehetőleg ezért is volt másnap ennnyire erőszakos a rendvédelmi beavatkozás.

34 Pietrzyk-Dąbrowska, 2019. 28-29.

35 Uo. 25.

36 Gieroń, 2019. 63.

37 Tracz, 2019. 22-24.

kötődésű, a magát már a megelőző év igen heves tüntetésein is megmutató Szolidaris Fialatok Klubja (Klub Młodzieży Solidarnej).³⁸

Az állambiztonság mindent megtett azért, hogy a „radikálisok” ne ülhesse-
nek össze, de még – a többek között a város köré húzott blokáddal támogatott –
tömeges őrizetbe vétellel³⁹ sem tudták megakadályozni,⁴⁰ hogy az ellenzéki szerve-
zetek közel hatvan egybegyűlt képviselője megrendezze a Rendszerellenes Ellen-
zék Kongresszusának első ülését, melynek legfőbb, közös nyilatkozatba foglalt
célja az átfogó, a LEMP monopolhelyzetét megtörő demokratizálás volt, teljesen
szabad, alkotmányozó választások révén.⁴¹

A kongresszuson magukat képviseltető szervezetek egy részét valóban illet-
hetjük a „radikális” jelzővel: az államhatalom szempontjából feltétlenül ilyen volt
például a Harcoló Szolidaritás, amellyel kapcsolatban éppen ezért szóba sem ke-
rült, hogy esetleg helyet kapjon a tárgyalóasztaloknál. Akadtak azonban olyan for-
mációk is, példának okáért a már emlegetett NZS, melyeket inkább csak a kerek-
asztal-megbeszélésekből történő kizárás hajtott a KOA soraiba. A megjelent cso-
portosulások névsora a következő volt:

Független Lengyelország Konföderációja (Konfederacja Polski Niepodległej,
KPN): 1979-ben jött létre, a később – két részletben – összesen közel hat évet bör-
tönben töltő Leszek Moczulskival az élén, aki a rendszerváltás időszakában is a
szervezet vezetője volt. A KPN-t erős oroszellenesség jellemezte, törekvéseinek kö-
zéppontjába a nemzeti függetlenséget állította, ennek megfelelően pedig legin-
kább a konzervatív-nacionalista köröket szólította meg.⁴² A Lengyel Népköztársaság
időszakának első olyan ellenzéki tömörülése volt, amely önmagát pártként ha-
tározta meg, sőt az 1980-as parlamenti választásokon meg is kísérelte az indulást
– a LEMP-re csupán a szovjet gyarmatosítás adminisztratív eszközeként tekintett.⁴³
Mindennek függvényében aligha meglepő, hogy az állambiztonsági elemzések a
KPN-t az egyik „legnagyobb nemzetbiztonsági kockázatot jelentő ellenzéki szerve-
zetként” azonosították.⁴⁴

Harcoló Szolidaritás (Solidarność Walcząca, SW): a hadiállapot bevezetése
után az internálást elkerülő ellenzékiek szerveződési kísérleteit folyamatos polarizá-
lás kísérte. Ennek a folyamatnak az egyik legfontosabb eseménye volt a hatalom-
mal szembeni mérsékelt politikát elutasító Kornel Morawiecki kilépése az Alsó-
sziléziai Regionális Sztrájkbizottságból, melyet követően megalapította a kommu-
nista rendszer ellen nyílt küzdelmet hirdető Harcoló Szolidaritást.⁴⁵ A szervezet a
kerekasztal-tárgyalások egyik legkeményebb kritikusa volt: 1956, 1970 és 1981 fe-
lelőseivel semmiféle párbeszédet nem volt hajlandó elfogadni.

38 Wąsowicz, 2019. 72.

39 Gieroń, 2019. 63. Ez mintegy százhusz személyt érintett, akiket így távol tudtak tartani a kongresszustól.

40 Dziurok–Gałęzowski–Kamiński–Musiał, 2014. 457.

41 Dudek, 2004a. 40–41.

42 Körösenyi, 2000. 52.

43 Gieroń, 2019. 60–61.

44 Uo. 63.

45 Kamiński, 2007. 80.

Lengyel Szocialista Párt – Demokratikus Forradalom (Polska Partia Socjalistyczna – Rewolucja Demokratyczna, PPS–RD): a csoport szinte közvetlenül a Lengyel Szocialista Párt⁴⁶ újjászervezése után vált ki a szervezetből, elutasítva annak vezetőjét, Jan Józef Lipskit. Az „összellenzéki” kongresszus megvalósításának két kezdeményezője, Rinaldo Betkiewicz és Jarosław Podworski is a PPS–RD soraiból került ki.⁴⁷

Szabadság és Béke (Wolność i Pokój, WiP): 1985-ben alakult szervezet, amely olyan új elemeket hozott be a lengyel ellenzéki megmozdulásokba, mint a katonai szolgálat megtagadása,⁴⁸ az éhségsztrájkok, vagy éppen az ökológiai kérdésekhez kapcsolódó utcai demonstrációk, míg programja középpontjában a szovjet csapatok Lengyelországból történő kivonása, a Varsói Szerződés felbontása, az emberi jogok és a nemzeti önrendelkezés álltak. A WiP tevékenysége nemzetközileg szorosan beágyazott volt, mind a keleti blokkon belüli, mind pedig a nyugati békemozgalmak tekintetében.⁴⁹

Lengyel Függetlenségi Párt (Polska Partia Niepodległościowa, PPN): a KPN-ből 1985-ben kilépők csoportja.⁵⁰ A résztvevők közé tartozott továbbá a már említett NZS és a GR KK, illetve a *Városközi Anarchisták* (Międzomiastówka Anarchistyczna, MA), mint ahogy képviseltette magát a *Szolidaritás Üzemközi Munkásbizottsága* (Międzyzakładowy Robotniczy Komitet „Solidarności”, MRK „S”) is,⁵¹ további példát szolgáltatva ezzel a szakszervezet – lényegében már megalakulásától fogva zajló – felaprózódására.

A fentiekből kitűnhet, hogy a kongresszuson összegyűlő szervezetek kétségtelenül létező hasonlóságai ellenére ideológiai kérdésekben – ezek spektruma a baltól egészen a jobbszélíg ért –, és még inkább gyakorlati módszereiket tekintve igen sokban különböztek egymástól. Az 1989-es év turbulens változásainak sodrában ezeknek az eltéréseknek a határai ideig-óráig elmosódhattak; így jöhetett létre maga a kongresszus is, ám a tagadhatatlanul jelen lévő különbségek miatt a kohézió rendkívül illékonyan bizonyult. A KOA nem vált valamiféle alternatív kerekasztallá, a fentiekben már ismertetett, a LEMP monopolhatalmának megtörésére és a szabad választásokra vonatkozó közös álláspont bizonyult az elérhető maximumnak. Mindehhez hozzájárultak olyan tényezők is, mint a szélesebb körű – a kapcsolódó tüntetések résztvevőin túlmutató – támogatottság hiánya; feltűnő többek között a római katolikus egyház képviselőinek távolmaradása, akik hosszú ideje vállalt és a kerekasztalnál is gyakorolt moderátori-közvetítői szerepüket nem terjesztették ki a békés átmenetet potenciálisan veszélybe sodrók bizonytalan terepére.⁵²

46 A még 1892-ben alapított, többek között Józef Piłsudski fémjelezte, erőteljesen függetlenségpárti szervezet azonos nevű utódjaként jött létre.

47 Dudek, 2010.

48 Erre a szocialista tábor más államaiban is volt precedens: példának okáért Magyarországon a Bokor-mozgalom több tagja is lelkiismereti okokból megtagadta a katonai szolgálatot.

49 Czaputowicz, 2017. 179.

50 Gieroń, 2019. 62.

51 Pietrzyk-Dąbrowska, 2019. 26.

52 A kongresszus első, februári ülésének szűkebb értelemben vett színhelye azonban egyházi intézmény volt, a Legszentebb Szűz Mária-templom Jastrzębie-Zdrójban. Dudek, 2010.

A kongresszus résztvevői előtt magasodó, már szóba került akadályokon túl (mint például az állambiztonság akciói) az érintett szervezeteknek szembe kellett nézniük a szorosan korlátozott nyilvánosság – többségük számára értelemszerűen nem új keletű – problémájával is. Saját, illegálisan megjelentetett időszaki kiadványaikon kívül lényegében sehol sem adtak hírt a kongresszus fejleményeiről, ahol pedig mégis megtették, abban nem sok köszönet volt, ugyanis nem csupán az állami és a pártsajtó, de az első alkalommal 1989. május 8-án megjelent *Gazeta Wyborcza*⁵³ is kíméletlenül támadta a résztvevőket, különösen a Harcoló Szolidaritást,⁵⁴ magának a kongresszusnak a céljaival kapcsolatban pedig legenyhébb jelzői az „extrém” és a „realitásoktól elszakadt” voltak.⁵⁵ Érdekesség, hogy a magyar sajtó sem maradt teljesen közömbös a KOA iránt: a *Magyarország* című hetilap 1989. évi 11. számában a lengyelországi eseményekkel foglalkozó oldalon Alaksza Tamás egy rövid, ám igen gunyoros hangú beszámolót szentelt a „struktúraellenesek” kongresszusának – a tudósítás legfőbb érdekessége, hogy kifejezetten „veszélyként” hivatkozik a „kerekasztal körén kívül került” erők érdekegyeztetésére.⁵⁶

Az 1989. április 5-én az államhatalom és a walesai ellenzék között létrejött megállapodás egyértelmű elutasításra talált a kongresszuson részt vettek körében: a Harcoló Szolidaritás a megegyezésbe foglalt kompromisszumos választások helyett teljesen szabad voksolást, valamint az állampárt hatalomból történő kizárását követelte, míg a GR KK részéről Andrzej Gwiazda a „kormánnyal kötött összeesküvésként” értékelte a megegyezést, a „félszabad” választásokban⁵⁷ pedig csupán a kommunista hatalom megerősítését, pozícióinak bebetonozását látta megvalósulni.⁵⁸ A kerekasztal-tárgyalások sikeres lezárulta mindezen túlmenően megpecsételte a megbeszélések ellen szavukat felemelő szerveződések sorsát is, marginalizált csoportok maradtak, lényegében kizárva annak lehetőségét, hogy a kormányzatra érdemi nyomást gyakorolni képes szervezetekként (*pressure group*) tudjanak fellépni. Ez a keserű felismerés ösztönözte arra az érintett formációkat, hogy a folytatódó tüntetéseken túl megrendezzék a KOA második – és mint később kiderült, egyben utolsó – ülését is, melyre 1989. május 21-én került sor.

A kongresszus második találkozójának összehívását az elsőhöz hasonlóan szintén a PPS–RD berkeiből javasolták, ezúttal azonban a WiP tagjaival karöltve. A helyszín ez alkalommal Krakkó, a Jagelló Egyetemhez tartozó Witkowski Kollégium

53 Az eredetileg a Szolidaritás Állampolgári Bizottságának kampánylapjaként életre hívott orgánus az 1989. júniusi választásokat, illetve a Mazowiecki-kormány felállítását követő hatalmi harcok során fokozatosan független társadalmi-politikai napilappá vált. Főszerkesztője a kezdetektől a mai napig Adam Michnik.

54 Ligarski, 2019. 95.

55 Dudek, 2016. 32.

56 Alaksza, 1989. 7.

57 A két fordulóban, 1989. június 4-én és 18-án megrendezett, a Szolidaritás Állampolgári Bizottságának átütő sikerét hozó országgyűlési választások azért kapták a „félszabad” vagy a „kompromisszumos” jelzőt, mert a kerekasztal-megállapodás értelmében a választási eredmények alapján betölthetővé csak a parlament újonnan visszaállított felsőházában, a szenátusban vált az összes képviselői hely; az alsóházban (szejm) a helyek 60 százalékát a LEMP-nek és szatellitpártjainak, 5 százalékát pedig katolikus társadalmi szervezeteknek tartották fent.

58 Pilarski, 2019. 89.

épülete volt, az ülésen részt vevők pedig a „felszabad” választások bojkottjára szólítottak fel, a korábbinál is élesebben kritizálták Wałęsát, valamint nyilatkozatban álltak ki a kínai diáktüntetőik mellett.⁵⁹

Május 21-ét követően a kongresszus szervezeteinek pályaíve ismételen széttartó irányt vett, a már ekkor is hézagos egység tovább erodálódott. A KPN a kompromisszumos választásokon történő elindulással egyenesen árulóvá vált, elsősorban a KOA másik domináns szervezete, a Harcoló Szolidaritás szemében.⁶⁰ A politikai túlélés pragmatizmusának tekintetében az idő azonban Leszek Moczulskit és szervezetét igazolta: bár a pártvezető 1990-ben sikertelenül indult az államfői székhelyért, a már ugyanezen év nyarán párttá alakuló KPN – bár mára gyakorlatilag láthatatlanná vált – a kongresszus egykori résztvevői közül egyedülként ért el értékelhető eredményeket a pluralista versenyben: az 1991-es parlamenti választások után képviselői a szejm negyedik legnagyobb frakcióját alakíthatták meg.⁶¹

A Harcoló Szolidaritás foggal-körömmel ragaszkodott a kerekasztal-megállapodás elutasításához és a választási bojkotthoz, de a korábban szűkebb pátriájában, Wrocławban még legendás tüntetéseket koordináló szervezet 1989. június 16-án, a kétfordulós választások első és második felvonása között, a Lengyel Szocialista Párt Lipski-féle ágával karöltve is csak mintegy kétszáz főt tudott utcára vinni Varsóban, hogy többek között az orosz csapatok kivonulását követeljék.⁶² Jelentéktelenné válása ellenére a titkosszolgálatok továbbra is állandó megfigyelés alatt tartották a Harcoló Szolidaritást, sőt egészen 1990 májusáig folyamatban volt a szervezet felszámolását célzó Polip-hadművelet (Operacja „Ośmiornica”),⁶³ mint ahogyan szintén csupán ebben az időszakban került ki az Állambiztonsági Szolgálat látóköréből a KPN és a WiP is, annak ellenére, hogy ez utóbbi még 1989-ben megszűnt.⁶⁴

A rendszerváltás menetére történő ráhatás mindig is igen csekély esélyének végleges elpárolgása azonban nem minden ellenzéki szervezet esetében jelentett azonnali belenyugvást a helyzetébe: az NZS például annak ellenére tüntetett még 1989 végén is, hogy szeptember 22-én sikerült elérnie elsődleges célját, működésének az állami szervek által történő legalizálását.⁶⁵ Az egykori KOA-sok utolsó érdemi megmozdulásait, a többek között a KPN és a PPN szervezte székházfoglalási akciókat⁶⁶ azonban szimbolikus módon már a Mazowiecki-kormányzat semlegesítette.⁶⁷

59 Dudek, 2010.

60 Gieroń, 2019. 64.

61 Szokolay-Tálas, 2004. 397.

62 Szalai, 2019. 37.

63 Ligarski, 2019. 97.

64 Wszolek, 2019. 136.

65 Komaniecka-Łyp, 2019. 56.

66 1989 és 1990 fordulóján független diák- és egyéb szervezetek élén a Harcoló Fiatalok Föderációjával (Federacja Młodzieży Walczącej, FMW) több alkalommal is székházfoglalási akciókat hajtottak végre a LEMP, illetve a Lengyel Szocialista Ifjúsági Szövetség (Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej, ZSMP) regionális központjai ellen: a legnagyobb visszhangot a vajdasági pártbizottság gdański székhelyének 1990. január 28-i, többórás megszállása váltotta ki.

67 Wąsowicz, 2019. 79.

Utóhang

Messze nem a lengyel rendszerváltás volt az egyetlen olyan a kelet-közép-európai államszocialista országok átalakulásainak sorában, amely nem sok sikerrel kecsegtetett a regnáló hatalmi elittel történő bármiféle kompromisszumot elutasító szervezeteknek, ám Lengyelországban ezek a kérelhetetlen ellenzéki formációk, ha csak ideiglenesen és gyenge lábakon állva is, de a térségben egyedülálló módon legalább egymással valamiféle megegyezésre tudtak jutni a Rendszerellenes Ellenzék Kongresszusa két ülésének keretében. Az okok közül, hogy a kerekasztal-tárgyalások elutasításának közös nevezőjéből kinőtt együttműködés miért nem bizonyulhatott tartósabbnak, egyet már említettünk, nevezetesen a hosszabb időre nehezen félreterhető ideológiai és gyakorlati különbségeket, azonban szintén kiemelendő, hogy a kongresszuson részt vevő szervezetek egyike sem rendelkezett tömegebázissal, ahhoz pedig még együtt is túlságosan gyengék voltak, hogy üzeneteiket a szélesebb nyilvánosság elé legyenek képesek tární.⁶⁸ Másik nézőpontból közelítve viszont akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a lengyel társadalomban tagadhatatlanul jelen lévő elégedetlenség becsatornázásában vallottak kudarcot,⁶⁹ mivel az emberek ekkor már nem bizonyultak nyitottnak az igazán radikális megoldásokra.⁷⁰ A harmadik kulcselem a kongresszus végső soron vett sikertelenségében pedig a körvonalazódó gazdasági átalakulással szembeni alternatíva hiánya volt: habár a rendszerváltás politikai és gazdasági aspektusának egyidejűségét⁷¹ és ebből fakadó elválaszthatatlanságát már akkor is sokan felismerték, a KOA mégsem fektetett hangsúlyt az utóbbira, sem elméleti, sem pedig gyakorlati síkon,⁷² sőt a szóban forgó ellenzéki csoportok egyenesen érdektelenséget tanúsítottak ez ügyben, holott Lengyelországban, illetve a lengyel teoretikusok munkáiban időről időre különösen markánsan bukkantak fel „harmadikutas” megoldások.⁷³ Más megközelítésből azonban érthető a kongresszusnak a témával kapcsolatos passzivitása, hiszen a Szolidaritás munkás-önigazgatásban gondolkodó tagjai már 1980–1981-ben is másodlagos szerepre lettek kárhóztatva⁷⁴ – a szervezet „balszárnyának” a KOA ülésein megjelenő tagjai jórészt első kézből tapasztalták meg a lengyel „külön út” reménytelenségét.

Összességében elmondható, hogy a bizonytalan, kompromisszum nélküli rendszerváltást hirdető Rendszerellenes Ellenzék Kongresszusának végzetét ugyan-

68 Dudek, 2016. 32.

69 Dudek, 2010.

70 Lásd: Przeperski, 2019.

71 Lásd: Offe, 1996.

72 Mint minden analógia, ez is pontatlan, ráadásul igen távolra is vezet, mégis érdemes megemlíteni, hogy a '68-as nyugati diák- és egyéb mozgalmak kifulladásának egyik kulcstényezője is a fennálló establishmenttel szembeni konkrét gazdasági alternatíva hiánya volt.

73 Lengyel tekintetben e gondolkör legfontosabb stációit az államszocializmus időszakában Jacek Kuroń és Karol Modzelewski „Nyílt levele”, Leszek Kołakowski *Tézisek reményről és reménytelenségről* című esszéje, Adam Michnik „új evolucionizmusa”, végezetül pedig a Szolidaritás „munkás-önigazgatói” szárnyának 1981-es tevékenysége jelentette. Részletesebben lásd: Mitrovits, 2010. 46–52.

74 Uo. 52.

azok a kerekasztal-tárgyalások jelentették, amelyek korábban életre hívták: az államhatalom és konstruktív opponensei közti egyeztetések terelték valamiféle közös térbe a kirekesztett ellenzék, ám a megállapodás megszületése laza együttműködésüket villámgyorsan erodálta. A rendkívül alacsony taglétszámmal és politikailag abszolút háttérbe szorítva ugyan, de mind a mai napig létező Harcoló Szolidaritás nemrégiben elhunyt vezetője, Kornel Morawiecki a 2007-ben készült *Głową mur przebijesz. Solidarność Walcząca* című dokumentumfilmben (írta és rendezte Grażyna Ogradowska és Leszek Furman) egyértelművé tette, hol ért valójában véget a szervezet – érdemi – története: „A Harcoló Szolidaritás (...) sok ütetést túlélt, csak egyet nem: a kerekasztal-tárgyalást.” Ezt a megállapítást – a KPN kivételével – bizonyosan kiterjeszthetjük a KOA többi résztvevőjére is.⁷⁵

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Alaksza

1989 Alaksza Tamás: A gonosz manók. In: *Magyarország*, 26. (1989) 11. sz. 7.

Błażejowska

2019 Błażejowska, Justyna: Partnerzy z Solidarności mieli być „ubabrani”. Jan Olszewski o strategii komunistów dojścia do ugody. In: *Biuletyn IPN [Instytutu Pamięci Narodowej]*, 19. (2019) 4. sz. 3–12.

Czaputowicz

2017 Czaputowicz, Jacek: Program i inicjatywy ruchu „Wolność i Pokój” w zakresie polityki międzynarodowej. In: *Pamięć i Sprawiedliwość*, 16. (2017) 2. sz. 179–202.

Dudek

2004a Dudek, Antoni: *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej. 1989–2001*. Kraków, 2004.

2004b Dudek, Antoni: *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*. Kraków, 2004.

2010 Dudek, Antoni: Kongres Opozycji Antyustrojowej. In: *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*. Tom 1. Red.: Łątkowska, Mirosława. Warszawa, 2010. (http://www.encycol.pl/wiki/Kongres_Opozycji_Antyustrojowej, letöltés: 2020. január 20.)

2016 Dudek, Antoni: *Historia polityczna Polski 1989–2015*. Kraków, 2016.

Dziurok–Gałęzowski–Kamiński–Musiał

2014 Dziurok, Adam – Gałęzowski, Marek – Kamiński, Łukasz – Musiał, Filip: *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989*. Warszawa, 2014.

Garlicki

2003 Garlicki, Andrzej: *Karuzela. Rzecz o Okrągłym Stole*. Warszawa, 2003.

⁷⁵ A KOA-hoz kapcsolódó szervezetek elsovadása mindazonáltal nem jelenti azt, hogy üzenetüket sem karolta volna fel semmilyen politikai erő: a Kaczyński fivérek vezetete Jog és Igazságosság (Prawo i Sprawiedliwość, PiS) az ezredfordulót követően hirdette meg a IV. Köztársaság létrehozásának igényét a kerekasztal-tárgyalások során megalkotott, eredendően rossznak titulált III. helyén. A jelenleg is kormányzó PiS ráadásul személyi politikájában is erőteljesen kötődik az antikommunista hagyományhoz: elég csak a regnáló miniszterelnökre, Mateusz Morawieckire, Kornel Morawiecki fiára gondolnunk.

Gieroń

2019 Gieroń, Roman: Konfederacja Polski Niepodległej wobec „historycznego kompromisu”. In: *Biuletyn IPN*, 19. (2019) 4. sz. 59–67.

Janke

2014 Janke, Igor: *Twierdza. Solidarność Walcząca – podziemna armia*. Warszawa, 2014.

2016 Janke, Igor: *Erőd. A Harcoló Szolidaritás földalatti hadsereg története*. Bp., 2016.

Kamiński

2007 Kamiński, Łukasz: A lengyelországi szükségállapot. In: *Beszélő*, 12. (2007) 2. sz. 77–82.

Kamiński–Sawicki–Waligóra

2007 *Solidarność Walcząca w dokumentach*. Wybór, wstęp i opracowanie: Kamiński, Łukasz – Sawicki, Wojciech – Waligóra, Grzegorz. Warszawa, 2007.

Komaniecka-Łyp

2019 Komaniecka-Łyp, Monika: Konsekwencje „okrągłego stołu”. In: *Biuletyn IPN*, 19. (2019) 4. sz. 51–58.

Körösényi

2000 Körösényi András: *Értelmiség, politikai gondolkodás és kormányzat*. Bp., 2000.

Kuta

2019 Kuta, Cecylia: Polityczne konstruowanie „okrągłego stołu”. In: *Biuletyn IPN*, 19. (2019) 4. sz. 33–42.

Ligarski

2019 Ligarski, Sebastian: Wolni i solidarni. Solidarność Walcząca a wybory w 1989 roku. In: *Biuletyn IPN*, 19. (2019) 4. sz. 91–97.

Ligarski–Siedziako

2019 *Solidarność Walcząca 1982–1990. Studia i szkice*. Red.: Ligarski, Sebastian – Siedziako, Michał. Szczecin–Warszawa, 2019.

Mitrovits

2010 Mitrovits Miklós: Az öngazgatás bukása. A neoliberalis rendszerváltás Lengyelországban. In: *Rendszerváltás és történelem. Tanulmányok a kelet-európai átalakulásról*. Szerk.: Krausz Tamás – Mitrovits Miklós – Zahorán Csaba. Bp., 2010. 46–70.

Morawiecki

2017 Morawiecki, Kornel: *Autobiografia*. Rozmawia Artur Adamski. Warszawa, 2017.

Offe

1996 Offe, Claus: *Varieties of Transition: The East European and East German Experience*. Cambridge, 1996.

Opulski

2019 Opulski, Rafał: Gracze, szulerzy i wiatr zmian. O negocjacjach przy „okrągłym stole”. In: *Biuletyn IPN*, 19. (2019) 4. sz. 43–50.

Pietraszko

2017 Pietraszko, Jerzy: *Terrorysti i oszołomy*. Wrocław, 2017.

Pietrzyk-Dąbrowska

2019 Pietrzyk-Dąbrowska, Elżbieta: Krakowscy buntownicy. In: *Biuletyn IPN*, 19. (2019) 4. sz. 25–32.

Pilarski

2019 Pilarski, Sebastian: „Okrągły stół” widziany z boku. Grupa Robocza Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” wobec negocjacji z władzami. In: *Biuletyn IPN*, 19. (2019) 4. sz. 80–90.

Przeperski

2019 Przeperski, Michał: A hadiállapot hosszú árnyéka. 1989-ben miért nem történt vérontás Lengyelországban? In: *Múltunk*, 64. (2019) 3. sz. 97–122.

Serwadczyk

2007 Serwadczyk, Piotr: Kulisy kontrwywiadu „Solidarności Walczącej”. In: *Biuletyn IPN*, 7. (2007) 5–6. sz. 44–56.

Szalai

2019 Szalai Attila: Útílapu a rendszernek. In: *Rendszerváltó Archivum*, 4. (2019) 1. sz. 34–42.

Szokolay–Tálas

2004 Szokolay Katalin – Tálas Péter: Lengyelország. In: *Európai politikai rendszerek*. Szerk.: Kardos József – Simándi Irén. Bp., 2004. 371–420.

Tischler

1999 Tischler János: Lengyelország – 1989. In: *Beszélő*, 4. (1999) 9. sz. 140–147.

Tracz

2019 Tracz, Bogusław: Cios sierp(ni)owy. Strajki na Górnym Śląsku w 1988 roku. In: *Biuletyn IPN*, 19. (2019) 4. sz. 13–24.

Vetter

2013 Vetter, Reinhold: *Jak Lech Wałęsa przechytrzył komunistów*. Warszawa, 2013.

Wałęsa–Miodowicz

1989 „A kérdés lényege: a szabadság.” Lech Wałęsa és Alfred Miodowicz beszélgetése. In: *Hítel*, 2. (1989) 2. sz. 45–49.

Wąsowicz

2019 Wąsowicz, Jarosław: „Dosyć paktów z czerwonymi!” Niezależne organizacje młodzieżowe wobec „okrągłego stołu”. In: *Biuletyn IPN*, 19. (2019) 4. sz. 68–79.

Wszolek

2019 Wszolek, Grzegorz: Pozorna weryfikacja bezpieki. In: *Biuletyn IPN*, 19. (2019) 4. sz. 132–137.

ISTVÁN MIKLÓS BALÁZS

THE FIRST ORPHANS OF THE POLISH TRANSITION

THE CONGRESS OF THE ANTI-SYSTEM OPPOSITION

In some communist states of East-Central Europe the main decisions relating the transition to capitalism and pluralist democracy were made in the course of the negotiations (commonly known as Round Table Talks) between the representatives of the regime and the constructive opposition. Critics of such discussions with the state parties arised in every of these countries (Hungary, Czechoslovakia, Bulgaria), but Poland was the only one, where the often called “radical” organizations could create—at least for a short time—a common platform, the Congress of the Anti-system Opposition.

The participants, including the Fighting Solidarity or the Confederation of Independent Poland, either were excluded from the political safe space guaranteed by the communist authorities to Lech Wałęsa’s Solidarity Citizens’ Committee, or never even wanted to be engaged in dialogue with the politicians responsible for the Martial Law (or, more broadly speaking, for the events of 1956, 1970, etc.). During the two meetings of the anti-system congress (on the 25th of February and on the 21st of May 1989), in parallel with constant mass protests against the round

table talks, the organizations declared that the only way to reach democracy is breaking the monopoly situation of the Polish United Workers' Party and holding free, democratic constituent elections. However, participants were unable to form a closer unity on account of ideological differences, the lack of elaborating an economic alternative and the enormous success of the Solidarity Citizens' Committee at the legislative elections of 1989. Therefore, in the newly-born state all the concerned organizations became marginalised at some extent.